

Михайло Гордієнко

ПРОБЛЕМИ
ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ
ПОСТТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

У статті аналізуються концептуальні засади поняття політичного режиму, який визначається не тільки змістовно, але й структурно, через систему базових елементів і ознак. Підкреслюється необхідність оновлення політичного режиму на засадах демократії, моральності й плюралізму. Відкритий та легітимний

політичний режим забезпечує верховенство права і відповідає духові часу.

Ключові слова: політичний режим, держава, влада, демократія, легітимність.

Michael Gordienko. Problems of democratic transformation are post of totalitarian mode. In the article analyses conceptual principles of concept of the political mode which is determined not only richly in content, but also structurally, through the system of base elements and signs. The necessity of update of the political mode is underlined on principles of democracy, morality and pluralism. Opened and the legitimate political mode provides supremacy of right and answers spirits time.

Key words: political mode, state, power, democracy, legitimist.

Соціальний транзит новітньої української державності здійснюється на руїнах радянської імперії й супроводжується тотальним пресингом глобалізації. Країна прагне утвердити самодостатню спільноту, не маючи адекватного сучасним реаліям формату політичного режиму. У добу незалежності формування української влади здійснюється за межами традицій національного державотворення та сучасного досвіду європейських демократій, а замість права і справедливості, культивуються неpubлічні, кланово-корпоративні відносини. Подальше існування збанкрутілої влади відкидає Україну на маргінес цивілізаційного розвитку. Стратегічний вектор українського державотворення має бути зорієнтований на утвердження відкритої моделі політичного режиму, який створює умови для існування громадянського суспільства, самоврядування, демократії, легітимної влади, захисту прав і свобод індивіда. Намагання виробити оптимальну модель політичного режиму започатковується в глибокій давнині й сягає сучасності. Ґрунтова база для наукового розуміння політичного режиму була закладена Платоном, Аристотелем, Н. Макіавеллі, М. Дюверже, Ж.-Л. Кермоном та ін. Розробку

зазначеної теми здійснювали й вітчизняні вчені, серед яких виокремлюються праці Є. Бистрицького, О. Дергачова, А. Колодій, М. Михальченка, В. Полохала, М. Томенка, Ф. Рудича та ін. Їх наукова рефлексія фіксує подальше відчуження в українських реаліях посттоталітарної влади від громадян, втрату легітимного статусу й відповідальності нинішнього політичного режиму.

Теоретичний ракурс й емпірична складова окресленої проблеми у фаховій літературі представлена вагомо і всебічно. Але відчутно бракує ґрунтовного аналізу поточної еволюції й перспективи розвитку політичного режиму посттоталітарної доби. Враховуючи цю ситуацію, ми прагнемо окреслити сутнісні ознаки та еволюцію вітчизняного полігенезу в умовах незрілої демократії. *Мета* дослідження – з'ясувати теоретико-методологічні засади поняття політичного режиму та виявити ресурси для його легітимного функціонування у посттоталітарному форматі. Політичний режим визначається не тільки змістовно, але й структурно, через систему базових елементів і ознак. Наукова значимість і практична *актуальність* цієї проблеми зумовлюється тим, що у пострадянській Україні нагальною потребою є оновлення політичного режиму на засадах демократії, моральності й плюралізму. Головне завдання посткомуністичної спільноти – створити відкритий і легітимний політичний режим, який би відповідав духові часу та був спроможний забезпечити верховенство права, свободу слова, розвиток різних форм власності, підприємницької діяльності й соціальної стабільності.

Висвітлюючи теоретичну частину заявленої проблематики, треба відзначити, що слово «режим» досить об'ємне за своїм змістом і вживається в різноманітних сенсах та контекстах. А саме, воно означає: 1) державотворчий устрій – сукупність засобів, методів, способів здійснення влади; 2) суворо регламентований порядок денний життя; 3) систему обов'язкових правил, вимог, принципів, що встановлені для якогось виду діяльності; 4) певний стан або статус когось чи чогось (режимний

об'єкт). Але найбільше поняття «режим» застосовується у політичних дослідженнях як «сукупність засобів і методів здійснення економічної і політичної влади пануючого класу» [1, с. 340]. Категорія «режим» дозволяє ґрунтовно розкрити соціально-політичний стан сучасного суспільства, характер демократичних трансформацій, особливо в перехідний період його розвитку.

У цьому дослідженні ми з'ясовуємо поняття «режим» як функціональний (діяльний) аспект політичної системи. Розглядаючи посттоталітарний режим у системі категорій політичної науки, необхідно зіставити його з поняттям «влада». Відмінність між владою і режимом полягає у тому, що останній здійснює організацію влади в масштабі людської спільноти. Насамперед політичний режим означає «форму організації влади і політичного правління; сукупність характерних для певного типу держав політичних відносин, засобів і методів, що застосовує влада, ... пануючих форм ідеології, соціальних взаємовідносин, стан політичної культури» [2, с. 442]. Свій вплив на суспільство держава здійснює через політичний режим, тобто конкретні форми і методи реалізації влади, певну структуру владних інститутів, повноваження яких закріплені законодавчо. Політичний режим визначає долю країни, участь людини і стан суспільства.

В античну добу категорія «політичний режим» не фігурувала, а використовували поняття форма правління, яке в сучасних умовах характеризує структуру вищих органів влади, порядок їх формування, принципи взаємодії. А політичний режим – це спосіб правління, тобто засоби і методи реалізації влади. Науково аргументовану типологію форм правління, яка безпосередньо пов'язана з політичним режимом, було сформульовано Аристотелем. Вона базується на двох критеріях: кількісному (залежно від кількості управлінців) і якісному (враховується ефективність використання владних ресурсів). Спираючись на ці критерії, Аристотель виокремлює три правильні форми, де влада слугує загальному благу – монархію, аристократію і політію (республіку), і три неправильні

форми, де правителі мають на меті корисливі інтереси, – тиранію, олігархію, демократію. На думку філософа, «із трьох видів державного устрою найкращим, звичайно, є той, в якому управління зосереджено в руках найкращих» [3, с. 545]. Сьогоднішні посттоталітарні режими лише декларують демократичні цінності як популістські гасла, тим самим дискредитуючи ідею демократії, зводячи її до неправильної, декоративної форми правління античних часів.

Попри хронологічну віддаленість, важливою для посттоталітарного суспільства є концепція Н. Макіавеллі, який обґрунтовує теорію циклічного розвитку способів правління. Її основу становить ідея кругообігу добра і зла. Досягнувши вершини досконалості, держава рухається у зворотному напрямі: монархія перетворюється в тиранію, демократія – в олігархію. При цьому постать правителя має консолідувати націю. «Найголовніше для державця, – вважає Н. Макіавеллі, – постаратися всіма своїми вчинками створити собі славу великої людини, наділеної розумом видатним» [4, с. 67]. За логікою вченого, хороші форми правління можуть утвердитися лише на короткий час, адже ніякий засіб не утримає їх від перетворення у свою протилежність.

Традиційно поняття «політичний режим» використовується переважно в європейській політичній науці. В англо-американській традиції домінує категорія «політична система». Існує вузьке й широке розуміння поняття «політичний режим». У вузькому сенсі політичний режим обмежується формою правління і відображає принципи взаємовідносин між органами влади, діяльність урядових структур, спосіб функціонування держави, методи управління, рівень політичної свободи й відкритості країни, але майже ігнорує вплив інших політичних інститутів (партій, громадських організацій). Широке тлумачення поняття «політичний режим» отожднює його з категорією «політична система». Оптимальне визначення політичного режиму зробив французький політолог Ж.-Л. Кермон, який тлумачить його

як «сукупність елементів ідеологічного, інституційного і соціологічного порядку, що сприяють формуванню політичної влади даної країни на певний період» [5, с. 12]. Лаконічно можна говорити, що політичний режим відображає рівень свободи у суспільстві, характер взаємозв'язку держави й індивіда, уособлює сукупність засобів і механізмів, які використовує держава під час реалізації влади.

Для виразного визначення ознак і принципів посттоталітарного режиму потрібно відповісти на питання, які сформулював професор Е. Хейвуд:

- ◆ «Кому, власне, належить влада?...
- ◆ Як досягається суспільна згода або підпорядкування – через застосування сили, через переговорний процес?...
- ◆ Чи має урядове управління централізований або децентралізований характер?
- ◆ Як відбувається завоювання і передача влади? Чи є система відкритою і змагальною або вона закрита для конкуренції політичних сил?
- ◆ Які стосунки між державою й індивідом?...
- ◆ Який рівень економічного розвитку країни, рівень життя населення?...
- ◆ Зорієнтована економіка на ринок, чи на централизоване планування?...
- ◆ Наскільки стабільна система? Наскільки довгу історію має даний режим, чи спроможний він реагувати на нові вимоги і виклики?» [6, с. 37].

Політичний режим, який претендує бути демократичним, мусить щоденно давати відповіді на такі запитання для перманентного самовдосконалення.

Ключове питання, на яке потрібно дати відповідь у межах цієї статті, формулюється так: чи має шанси пануючий нині в Україні режим олігархічної диктатури трансформуватися із бюрократично-етатистського до легітимного, морального, відкритого і демократичного. Почати відповідь треба з окреслення нинішнього стану політичного режиму в Україні. Його потрібно визначити

як *посттоталітарний* і *перехідний*, що встановлюється після краху тоталітарної політичної системи, якою, безсумнівно, була радянська імперія. Місце диктатури займають більш помірковані керівники, які не мали управлінського досвіду й демократичного світогляду. Тому в країні швидко зростає бюрократія, корупція, злочинність, бідність населення. *Посттоталітарний режим у незалежній Україні має паразитичний характер*, адже він веде до збагачення вузького прошарку наближених до влади людей – олігархів, а більшість своїх співвітчизників поставив на межу виживання. Його можна назвати *режимом кримінальної бюрократії* (бандократії), якому не потрібна Україна як національна держава.

Корумпований режим дбає про власний комфорт, але ніколи не піклується про добробут своїх громадян, забезпечення їх духовно-культурних запитів, підтримку національних атрибутів, належне функціонування державної мови тощо. З цього приводу Г. Перепелиця говорить так: «Україномовних українців розглядають як певну загрозу цьому режиму, оскільки це переважно електорат демократичних сил. Виходить, що для закріплення цього режиму потрібно трансформувати українців у малоросів... З українців роблять малоросійський соціум, коли вони втрачають свою українську ідентичність разом із тягою до незалежності, до спротиву, і це сприятиме укоріненню авторитарного режиму» [7]. *Деструктивна риса посттоталітарного режиму полягає не в тому, що він тяжіє до диктатури, а в тому, що він має антиукраїнський характер*. Компрадорський режим не цікавить власна країна, бо свої капітали, набуті на обкраданні громадян, вони розмістили за кордоном.

Ефективність політичного режиму визначається рівнем легітимності, прозорості та легальності влади. Політична влада, за М. Вебером, має спиратися на «панування внаслідок «легальності», внаслідок віри в обов'язковість легального установалення і ділової «компетентності», обґрунтованої раціонально створеними правилами» [8, с. 237]. Легітимність політичного режиму передбачає: по-перше,

демократичний спосіб його утвердження; по-друге, моральну, справедливу й гуманну сутність; по-третє, ефективність діяльності й корисність для суспільства; по-четверте, забезпечення стабільності розвитку суспільства та захист прав і свобод громадян. Без цього вся піраміда влади буде вразливою і постійно перебувати у кризовому стані. Якщо влада не є легітимною, то вона вироджується у політичний вождизм. Відповідно, державотворення в такому неототалітарному вимірі пригнічує демократичні ініціативи, гальмує становлення відкритого суспільства. Отже, легітимність політичного режиму означає не тільки законність і правомірність влади, але й підтримку та довіру до себе з боку громадян, відповідність політичних інститутів інтересам народу.

Чинний в Україні політичний режим популістськи декларує розбудову ліберальної демократії на принципах відповідальності й прозорості. Але насправді домінують брудні технології, аморальність і зрада. Зокрема, виборчі списки формуються «за контрактом» (для одноразового вжитку), у яких чільні місця посідають грошові клани, зірки спорту чи естради. Вони можуть додати фінансової потуги чи естетичної привабливості партії, але не створюють якісного парламенту. *Маркерами українських виборів є олігархи і криміналітет, а не демократичні цінності.* Ми вимушені голосувати не за позитив, а проти меншого зла. Але протестне голосування не дає підтримки більшості, й *сформований на цій основі політичний режим має сумнівну легітимність.* Відсутність авторитету й підтримки у народі нинішній режим компенсує примусово-адміністративними методами управління.

Принцип легітимності є універсальним підґрунтям для формування демократичного політичного режиму, який легітимує владу більшості народу шляхом вільних виборів і є гарантом основних прав і свобод особистості. Зріла демократія завжди є творінням права й громадянської активності народу. В українських реаліях це відсутнє. Еліта апелює до суспільства лише під час виборів, обіцяючи соціальні перетворення й покращення

рівня життя громадян. Однак априорі влада олігархів цього зробити не може, адже вона *проводить корупційну й антинаціональну політику і розглядає простір української держави як додаток до свого бізнес-проекту*. Сьогодні посилюється відчуженість і маргіналізація особи, яку чинний політичний режим не спроможний захистити від безжального світу ринкової стихії, конкурентної боротьби. У нашому суспільстві неподолане засилля радянських стереотипів, на що звертає увагу С. Жижко: «Україна ніяк не спроможеться сформувати цивілізовану, європейського типу владу... По всіх вертикалях і гілках влади процвітає совковість, яка не продуктивна для розвитку держави, економіки, всього соціуму... Потрапивши до «старої школи», занурившись у атмосферу кар'єри, де посади купляються, де брати хабарі є нормою, а носити відкати – обов'язком, де слід «утверджувати» себе поборами, «кришуванням бізнесу» і дерибаном бюджету, така молода еліта корумпується і перетворюється на гальмо розвитку держави і суспільства» [9]. Наявність лояльного до Компартії електорату свідчить про те, що *українське суспільство ще й досі не має імунітету щодо радянського минулого*.

Головний імператив демократичного режиму має визначатися не популістськими закликами маргінальних політиків, а спиратися на дієві структури громадських організацій та політичних партій. Відкритий політичний режим спирається на багатопартійну систему, допускає плюралізм думок, громадські дискусії, ідеологічні альтернативи, забезпечує здорову конкуренцію і динамічний розвиток суспільства. Має рацію Ю. Шведа, коли стверджує: «Партійна конкуренція є надзвичайно важливим чинником партійної системи... Дуже часто конкурентна система ідентифікується з демократією, а неконкурентна – з відсутністю демократії» [10, с. 419]. Однак численність партій у сучасній Україні не означає наявності конкурентних змагань між ними. Наразі у нас утвердилася *розпорошена дрібнопартійність атомізованого типу*. Вітчизняні політичні партії мають декоративний характер і

не виконують своїх функцій – репрезентації інтересів соціальних прошарків і груп людей у владних інститутах. Несформована партійна система ускладнює повноцінне функціонування політичного режиму на демократичних засадах.

Соціальна криза на пострадянському просторі зумовлює появу маргінальних верст населення, які вибиті із попередньої системи соціальних зв'язків (колективно-корпоративних), але поки не опанували індустріально-ринкову систему. Цей прошарок громадян прагне знайти захист у структурі сильного політичного режиму. Тому не випадково, за словами Ю. Щербака, у нашій країні «сформовано одноосібний напівавторитарний режим Януковича, який ігнорує Конституцію і закони України та перетворює державу... на феодальне утворення, насажене на кіл «вертикалі влади», де знищено парламентаризм...» [11, с. 357–358]. Соціальною базою його існування є маргінали і люмпени, які найчастіше виникають в умовах соціальної кризи, економічного колапсу, обмеження прав і свобод індивіда, втрати світоглядних цінностей. Наразі Україна балансує в межах тоталітарного режиму тому, що обтяжена вищезазначеними проблемами і немає для чинної влади вагомої альтернативи – зрілого громадянського суспільства.

Узагальнити вищесказане можна такими сентенціями. *Посттоталітарний режим сучасної України має гібридний характер диктотарії і демократури.* Він позбавлений легітимності тому, що формувався з порушенням класичної послідовності: «лібералізація – демократизація – консолідація». Режим посттоталітарного авторитаризму на теренах України існує за відсутності конструктивної й дієвої опозиції та сформованих інститутів громадянського суспільства. Конституційні структури – парламент, прокуратура, суд – є маріонетками влади. Відсутність механізму контролю за владними інститутами зумовлює їх закритість, стимулює прагнення еліти диктувати політичну ідеологію, підпорядковувати своїм інтересам матеріальні ресурси, культурні цінності,

ЗМІ. Режим демократури, який лише імітує демократію, утворюється за умови соціально-економічної й політико-правової стагнації і є наслідком проведення лібералізації без демократизації. У структурі цього режиму політична еліта має великі повноваження, а широкі верстви населення – формальні права, що сприяє їх швидкій маргіналізації. Участь громадян у виборах, а не їх відкрите волевиявлення, вважається як демонстрація підтримки режиму. Якщо замість підтримки правлячому режиму демонструються протести, то уряд обмежує політичні й громадянські права населення.

Отже, ключове завдання української нації сьогодні полягає у заміні політичного режиму з олігархічного на демократичний формат, що передбачає *мобілізацію волі, пасіонарної енергії й громадянської активності людей, ротацію політичної еліти* шляхом реформування законодавчого поля. Зокрема, потрібне юридичне закріплення механізму відкликання депутата, процедури відповідальності за голосування чужою карткою, зняття депутатської недоторканності, забезпечення державним фінансуванням політичні партії для того, щоб вони менше залежали від бізнесу й не прагнули купувати місця у виборчому списку. Тоді з'явиться нагода витіснити кримінально-олігархічну диктотократію й замість свавілля можновладців і бутафорного популізму утвердити режим легітимної демократії.

1. Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост.: Ю.И. Аверьянов. – М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та. 1993. – С. 340.

2. Ольшанский Д. Политико-психологический словарь. / Д.В. Ольшанский. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – 576 с.

3. Аристотель. Политика / Аристотель; Мыслители Греции. От мифа к логике: Сочинения. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, Харьков: Изд-во Фолио, 1999. – 832 с.

4. Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли; [пер. с ит.]. – М.: Планета, 1990. – 84 с.

5. Quermonne J.-L. Les regimes politiques occidentaux / J.-L. Quermonne. Ed. du Seuil. – Paris, 1986. – P. 12.

6. Хейвуд Э. Политология: Учебник для студентов вузов / Э. Хейвуд; [пер. с англ.; под ред. Г.Г. Водолазова, В.Ю. Бельского]. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 544 с.

7. Перепелиця Г. Проазійський вектор набуватиме чітких обрисів / Г. Перепелиця // День. – 2012. – № 151. – 28 серпня.

8. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер; Политология: хрестоматия / Сост. проф. М.А. Василик, доц. М.С. Вершинин. – М.: Гардарики, 1999. – 843 с.

9. Жижко С. Бути українцем треба навчитися / С. Жижко // День. – 2012. – № 127. – 24 липня.

10. Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем: Навч посібник / Ю. Шведа. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 528 с.

11. Щербак Ю. Україна в зоні турбулентності: демони минулого і тривоги ХХІ століття: Роздуми. Порівняння. Передбачення. Статті. Виступи: 2003–2010 рр. / Ю. М. Щербак; Післямова М. Слабошпицького. – К.: Укр. письменник, 2010. – 414 с.